

1905-ci ilin 17 oktyabrında, Xəzər dənizinin sahillərində,

o dövrün ən dinamik və zəngin şəhərlərindən olan Bakıda bir uşaq dünyaya göz açdı. Bu uşaq gələcəyin məşhur yazıçısı Məhəmməd Əsəd bəy, daha sonra Qurban Səid təxəllüsü ilə tanınacaq bədii və tarixi irsi ilə dünya ədəbiyyatına iz buraxan bir şəxsiyyət idi.

moniyasını əks etdirən bir sevgi hekayəsidir. Romanın əsas qəhrəmanı keçmiş Osmanlı sultanının nəslindən gələn Zeynəb adlı türk qızıdır. Avropaya mühacirət edən Zeynəb burada bir avropalı ilə evlənmək ərfəsindədir, lakin gözənilmədən köhnə sevgilisi geri qayıdır. Bu əsər də "Əli və Nino" kimi iki fərqli mədəniyyətin birləşməsi, Şərqi və

Dünya müharibəsinin çətin illərində o, İtaliyaya köçərək, burada öz yaradıcılığını davam etdirdi. Lakin onun taleyi amansız oldu - 1942-ci ildə cəmi 37 yaşında, gənc yaşında İtaliyada vəfat etdi. Bu itki ədəbiyyat dünyası üçün böyük bir zərbə idi, lakin onun qısa həyatı əsnasında yazdığı təxminən 20 tarixi mövzulu əsər, xüsusilə "Əli və Nino" Q.Səidi unudulmaz etdi.

Şərqdən gələn yazar

Əsəd bəyin doğulduğu dövr Azərbaycan üçün tarixi hadisələrin və ziddiyyətlərin yaşandığı bir zamana təsadüf edirdi. Neft bumu Bakını Şərqi incisi kimi tanıdırdı, lakin eyni zamanda, regionda milli və ideoloji toqquşmalar baş qaldırırdı. Kiçik Məhəmmədin uşaqlığı bir tərəfdə zəngin mədəniyyət, digər tərəfdə isə inqilabların, müharibələrin və siyasi çevrilişlərin başladığı bir zamanda - bu xaosun və rəngarəng mədəniyyətin içində formalaşırdı.

Sovet İttifaqının Bakını işğal etməsindən sonra Əsəd bəy qərara gəldi ki, doğma şəhərindən ayrılaraq öz yaradıcılığını sərbəst inkişaf etdirə biləcəyi Avropaya köçsün. O, Almaniya mühacirət etdi və orada öz bədii karyerasının əsas dövrünə başladı. Sovet ideologiyasından və məhdudiyətlərindən uzaqda, onun yaradıcılığı özündə həm Şərqi, həm də Qərbin ziddiyyətlərini, mədəniyyətlərin toqquşmalarını əks etdirir. Almaniya olduğu dövrdə o, Avropanın intellektual mühitinə qovuşur və öz əsərləri ilə tanınmağa başlayır.

Lakin Qurban Səidin adını tarixin səhifələrinə qızıl hərflərlə yazan əsər, şübhəsiz ki, onun ən məşhur romanı "Əli və Nino" oldu. Bu roman Azərbaycan və Qafqazın tarixi, mədəni və siyasi vəziyyətini, eyni zamanda, iki fərqli mədəniyyətin nümayəndələrinin - müsəlman Əli və gürcü xristian qızı Nino - məhəbbət hekayəsini təsvir edərək dünya miqyasında geniş oxucu kütləsi qazandı. "Əli və Nino" təkcə sevgi romanı deyil, həm də Şərqi və Qərb mədəniyyətlərinin dərin bir fəlsəfi tədqiqi idi.

Məhəmməd Əsəd bəy yalnız "Əli və Nino" ilə deyil, həm də müxtəlif tarixi və bədii əsərləri ilə tanınır. Onun yaradıcılığı çoxşaxəli idi və mədəniyyətlərin, millətlərin və tarixi hadisələrin üzərində düşünməyə əsaslanan əsərləri ilə diqqət çəkirdi. Bu məqamda onun bəzi əsərlərinə nəzər yetirmək yerinə düşər. Məsələn, "Əsrin qızı" əsəri "Əli və Nino" kimi, Şərqi və Qərbin toqquşması və har-

Qərbin toqquşması fonunda mürəkkəb insan münasibətlərini təsvir edir.

"Leandro Luçonun qəribə əhvalatı" romanı özündə fantastik elementləri və bədii simvolları birləşdirən əsərdir.

Leandro Luzon adlı baş qəhrəman dənizçi və xəyalpərəstdir. O, zaman və məkana oynayaraq fərqli aləmlərə səyahət edir.

Əsəd bəy bu romanda öz fəlsəfi baxışlarını və insanın taleyi, azadlıq və məhdudiyətlər barədə düşüncələrini bədii dillə ifadə edir. "Məhəmməd peyğəmbər" adlı tarixi əsərində Məhəmməd Əsəd bəy İslam peyğəmbəri Məhəmmədin həyatını əks etdirir.

Əsər Avropada çap olunub və İslam dünyasının ən böyük dini və tarixi şəxsiyyətlərindən biri olan Məhəmməd peyğəmbərin həyatını, onun İslamı təbliğ etməsi və bu prosesdə üzləşdiyi çətinlikləri geniş şəkildə tədqiq edir. Əsəd bəy bu əsərində peyğəmbərin şəxsiyyətinə, onun ətəfındakı insanlara və erkən İslam tarixinin dinamiklərinə işıq salır. Digər tarixi əsər olan "Qafqaz" sözügedən regionun zəngin mədəniyyəti və mürəkkəb tarixi barədədir. Əsəd bəy Qafqazın qədim tarixindən müasir dövrünə qədər bu bölgənin coğrafi, siyasi və mədəni müxtəlifliyini əhatə edən bir araşdırma aparır. Onun bu əsəri Şərqi və Qərb arasındakı körpü kimi Qafqazın nə qədər vacib bir region olduğunu göstərir.

Yazıcının "Şərqdə neft və qan" əsəri tərcümeyi-halı kimi də qəbul oluna bilər. O, öz gəncliyini, xüsusən də Bakıda yaşadığı dövrləri təsvir edir. Bakının neft bumu, inqilablar və müharibələr, müxtəlif millətlərin və sosial qrupların toqquşması ilə zəngin olan dövr Əsəd bəyin təcrübələrində ön planda dayanır. Bu əsər, həmçinin, Avropanın müstəmləkəçilik siyasətini və neftin dünya siyasətində oynadığı rolu açıq şəkildə tədqiq edir.

Qurban Səid əsərlərində tarixin şahidi olmaqla yanaşı, öz həyatını da bu tarixin bir parçasına çevirdi. İkinci

Əsəd bəyin yaradıcılığı, onun köklərinin uzandığı iki müxtəlif mədəniyyəti - Qafqazın rəngarəngliyi və Avropanın intellektual dərinliyini birləşdirərək oxucuları həm tarixi, həm də bədii düşüncəyə aparır. Onun əsərləri sadəcə tarixə bir pəncərə deyil, həm də mədəniyyətlərin toqquşması və harmoniyası üzərində düşünmək üçün bir fürsət yaradır.

Məhəmməd Əsəd bəyin kimliyi haqqında uzun müddət mübahisələr aparılıb. Bəzi mənbələrdə onu Lev Nussimbaum adı ilə də tanıdıqlarına görə bu mövzu indiyə qədər ədəbi tədqiqatçılar və tənqidçilər arasında müzakirə predmetidir. Lakin onun azərbaycanlı mühacir, jurnalist və yazıçı Məhəmməd Əsəd bəy olduğu daha geniş şəkildə qəbul olunur və xüsusilə Azərbaycanda onun doğma kökləri və əsərlərindəki milli-mədəni mənsubiyyəti vurğulanır.

Bu gün Məhəmməd Əsəd bəyin kimliyi haqqında cəmiyyətdə geniş müzakirələr aparılır. Onun şəxsiyyəti ilə bağlı yaranan mübahisələr yazıcının həyatının müxtəlif mərhələlərində istifadə etdiyi fərqli adlar və milliyyəti barədə geniş müzakirələrə səbəb olub. Bu mübahisələr onun həyatının mürəkkəbliyi və mədəniyyətlərarası əlaqələri ilə bağlıdır. Əsəd bəyin bəzən Lev Nussimbaum kimi tanınması və digər müxtəlif adlarla əlaqələndirilməsi onun milliyyəti və kimliyinə dair tarixçilər, bioqraflar və tənqidçilər arasında fikir ayrılıqları yaradıb. Ən çox müzakirə olunan ad Lev Nussimbaumdur. Bu adla bağlı yaranan mübahisələr Əsəd bəyin yəhudi əsilli olduğuna dair iddialara əsaslanır. Bəzi tədqiqatçılar onun Bakıda bir yəhudi ailəsində anadan olduğunu və gənc yaşlarında İslamı qəbul edərək adını Məhəmməd Əsəd bəyə dəyişdiyini bildirirlər. Lakin bir çoxları onun həqiqi mənsubiyyətini belə qəbul etmir və onun azərbaycanlı olduğunu vurğulayır.

Məhəmməd Əsəd bəyin yazıçılıq təxəllüsü olan Qurban Səid onun ən məşhur əsəri olan "Əli və Nino" romanının müəllifi kimi tanınır. Bu təxəllüs onun əsərlərindəki milli və mədəni kimliyini gizlətmək məqsədi daşısa da, Şərqi olan bağlılığını vurğulayan bir ad kimi də qiymətləndirilir. Qurban Səid adı ilə yazdığı əsərlər onun Şərqi və Qərb arasında bir körpü rolunu oynadığını nümayiş etdirir.

Əsəd bəyin Avropada "şərqli müfəkkir" və yazıçı imici yaratmaq üçün Essad Bey adı altında bir sıra əsərləri çap edilib, xüsusilə də Şərqi

və İslam tarixinə dair kitabları bu imza ilə tanınır.

Əsəd bəyin özü milliyyətini çox vaxt Azərbaycanla əlaqələndirib və müsəlman kimliyini ön plana çəkib. O, Azərbaycan və Qafqazın tarixi və mədəniyyəti ilə bağlı əsərlərində bu coğrafiyanın insanı kimi özünü təqdim edib. Bu yanaşma onun kimliyinə dair mübahisələrə rəğmən, Azərbaycan mənşəli olduğu ideyasını dəstəkləyir. Məhz bu səbəbdən, o, Azərbaycan ədəbi və mədəni irsinə aid bir şəxsiyyət kimi qəbul olunur.

Bununla yanaşı, bəzi tədqiqatçılar onun yazılarında və çıxışlarında bir neçə mədəniyyətin təsirini görürlər. Bu, onun mürəkkəb şəxsiyyəti və həyat təcrübəsi ilə əlaqədardır. Əsəd bəy mühacir kimi müxtəlif ölkələrdə yaşayıb və bu dövrlərdə fərqli adlarla çıxış edib. Avropada yaşadığı zaman yəhudi mədəniyyəti və ailə kökləri ilə bağlı bəzi təfərrüatlar ortaya çıxsada, onun əsas milli kimliyinin Azərbaycanla bağlı olduğu qəbul olunur.

Qeyd edək ki, Məhəmməd Əsəd bəyin Lev Nussimbaum kimi tanınmasının səbəbi onun həyatının mürəkkəb keçmişi və Avropada mühacir həyatı yaşamasıdır. O, Sovet hakimiyyətinin gəlişi ilə ölkəni tərk edib Almaniya mühacirət etmiş və burada özünü "Şərqdən gələn yazar" olaraq təqdim etmişdi. Məhz bu məqam onun həm Avropa, həm də Azərbaycan mədəniyyətini birləşdirən mürəkkəb kimliyini formalaşdırır.

Qurban Səid adı bu gün də ədəbiyyat dünyasında yaşamaqda davam edir. Onun Azərbaycan tarixindəki yeri isə əbədi olaraq qalmaqdadır.

Nurcan SÜLEYMANOVA,
"Respublika".